

VRIENDEN MUSEUM

KASTEEL WIJCHEN

Nieuwsbrief

Vrienden Museum Kasteel Wijchen

Jaargang 26 no 1 mei 2017

Verantwoording: De stichting Vrienden Museum Kasteel Wijchen zet zich in om de prehistorie en de geschiedenis van de eigen lokale en regionale leefomgeving toegankelijker te maken. De Vriendenbijdrage voor individuele leden is € 10, voor een gezin €15. Als vriend heeft u recht op gratis toegang tot het museum en het bijwonen van lezingen/excursies, de digitale Nieuwsbrief en andere informatie voorziening. Kopij of reacties voor de N.B. liefst per e-mail naar de redactie verzenden. Redactieadres: Veenhof 1303, 6604 AT Wijchen, eindredactie Nelly Goebertus, nel.goebertus@gmail.com. Opgeven als lid: Secretariaat Vrienden Museum Kasteel Wijchen, postbus 221, 6600 AE Wijchen, m.zikking@zonnet.nl.

De Krullentoren

Redactioneel

Het maartnummer van de Nieuwsbrief is het meinummer geworden. Eén van de oorzaken is het gebrek aan redactieleden. Wie meldt zich aan voor deze interessante werkzaamheden? Maar ook de nieuwe tentoonstellingsfrequentie van het museum en de overgang naar de digitale vorm van de Nieuwsbrief spelen een rol. Dus in plaats van een digitale Nieuwsbrief ontvangt u deze Nieuwsbrief gewoon op papier. We missen ook kennis op het gebied van digitale opmaak. Wie vindt dit leuk? Het artikel over de expositie is zeker niet compleet, wilt u meer weten over de moderne industrie in Wijchen dan moet u zeker de expositie gaan bekijken. Mij heeft het geleerd dat het onderwerp van de expositie een zeer breed onderwerp is, dat heel veel voorbereiding vereist heeft. Petje af voor de voorbereidingsgroep. De Canon komt er nu echt aan en zal voor de Vrienden tegen een aantrekkelijke prijs te koop zijn. Archeologisch onderzoek heeft aan getoond dat er een ouder kasteel Hernen bestaan moet hebben. Lees er alles over in de bijdrage van Wim Kattenberg over dit onderwerp. U vindt bij deze nieuwsbrief de Vriendenpas 2017 en voor wie niet automatisch betaalt, de acceptgirokaart. Wij bedanken ieder die een bijdrage geleverd heeft aan deze Nieuwsbrief en wensen u veel leesplezier.

Inhoud

Van de Bestuurstafel, Wim Kattenberg

Mededelingen

Expositie: Wijchen maakt het, Nelly Goebertus

De Canon een feit, Wim Kattenberg

Gerard Evers onderscheiding

Het eerste kasteel van Hernen teruggevonden, Wim Kattenberg

Van de Bestuurstafel

Wim Kattenberg

De grote vraag is wat gaat een toekomstig kabinet doen met cultuur. Het is van het grootste belang dat in de gaten te houden. Het is de belangrijkste reden waarom ik nog steeds mag, maar ook wil, deelnemen aan de Toeristische overleggroep van de Gemeente Wijchen. Het is de plek waar je kunt volgen wat de plannen voor de toekomst zijn; ook wat betreft historie, cultuur en landschap. Behalve de Gemeente zitten daarin RBTKAN [de aanjager namens de Gemeenten in de Regio Arnhem-Nijmegen (waaronder vallen de Veluwe- zoom, Arnhem en omgeving, Liemers, Betuwe, Gelderse Poort, Land van Maas en Waal (tot Druten) en Rijk van Nijmegen)]. Dat is best veel. In de overleggroep zitten, behalve RBTKAN (zit voor) en de Gemeente, de VVV, het Centrummanagement Wijchen, de ondernemers (met name horeca) en cultuurhistorie (dat ben ik). Het is zeker zo, als ik de jaren overzie dat ik daar aan deelneem, dat er alles aan gedaan is het gebied als geheel op de kaart te zetten en dat betreft ook Wijchen. Wat Wijchen betreft mag ook gezegd worden dat de Gemeente zelf zich ook voor historie, cultuur en landschap inzet en inzet. Getuige, wel grotendeels gefinancierd door de provincie, de deelname aan de nieuwe Romeinse fietsroute: Nijmegen-Wijchen-Heumen-Nijmegen. Op met name twee locaties wordt die route duidelijk in de Gemeente aangegeven. Twee keer in relatie met de Romeinse villa op de Tienakker: op de hoek van de Hogeweg en de Meerdreef de met palen aangegeven tumulus (graf van de villabewoners) en even verderop aan de Meerdreef de aanlegsteiger bij de villa in het Wijchens Meer. Het Wijchens Maasje was toen nog bevaarbaar. Ja dat zegt veel over de inzet van de Gemeente. Zelf was ik blij verrast met een artikel in het nieuwe toeristische blad van RBTKAN Inspire over Wijchen onder de titel 'De Vijf Heerlijkheden'. Daar staat zo waar dat Wijchen is ontstaan uit vijf kleine bestuurlijke eenheden of heerlijkheden. Met een kaartje en een prachtige foto van kasteel Hernen. Het zodanig op historische gronden verklaren van wat er nog van het verleden over is, is echt nieuw en gaat veel verder

dan het, zoals in het verleden, opsommen van wat er te zien is. Getuige, dat men veel meer die kant op wil gaan, is het plan om met name het Rijk van Nijmegen apart op de kaart te zetten. Onderzoek toonde aan dat Rijk van Nijmegen een begrip is dat vooral Duitse bezoekers aanspreekt. Het is goed in de markt te zetten. Nijmegen is de oudste stad van Nederland. Dat spreekt tot de verbeelding. Dit plan heeft ook te maken met het feit dat de Regio Arnhem en Nijmegen (je zou dat niet verwachten) nog steeds niet echt veel bezocht wordt door buitenlanders. Daarbij gaat het vooral om Duitsers, Fransen, Belgen en Engelsen (die overigens wel komen voor Market Garden) Ik heb wel gezegd dat, dat niet ten koste mag gaan van het Land van Maas en Waal. Enfin, ik wil graag positief eindigen. De Provincie, de Regio, de Gemeenten en het bedrijfsleven doen er alles aan de Regio en de Gemeenten daarin toeristisch op de kaart te zetten. Nu de nieuwe regering nog?

Mededelingen

Kloosterorden en kloosters in het Land tussen Maas en Waal

Het Erfgoedstudiehuis opent op zaterdag 15 april de expositie 'Kloosterorden en kloosters in het Land Tussen Maas & Waal van 1000 tot 1600'. De Expositie laat zien waar in de middeleeuwen kloosters te vinden waren, en wat er overbleef van de kloostergebouwen in het Land tussen Maas en Waal. Daarvoor is wel kennis nodig van de geschiedenis van de kloosters in dit gebied. Bij de expositie is een boekje verschenen waar meer informatie te vinden is over dit onderwerp. De expositie is te zien in:
Mei en Juli-Augustus: Kasteel Hernen
.Juni: Agrarisch Museum De Lage Hof Overasselt (zie website)
September: Protestantse Kerk Druten

Wandeling 'Ontmoeting met Romeins Wijchen'

'Ontmoeting met Romeins Wijchen', zaterdag 20 mei a.s. Start 14 00 uur vanaf de Molenberg, gaat de wandeling door het centrum om te eindigen in het kasteel met aansluitend een bezoek aan het museum, inclusief

koffie/thee. Ben Teubner zal na afloop in het kasteel Romeinse vondsten toelichten. Voor niet-vrienden is de deelnameprijs €2.50 en entree museum.

Expositie 'Wijchen maakt het'

De expositie is tot 29 oktober te zien. In de expositie 'Wijchen maakt Het! De opkomst van de moderne industrie' ligt het accent op de opkomst en het belang van de Wijchense maakindustrie. Er zijn werken van ToPé te zien. De geboren Wijchenaar is altijd op zoek naar verbindingen tussen mens, natuur en materiaal, tussen historie en het onherroepelijke heden. Kortom: kunst ontmoet industrie. Wilt u ToPé ontmoeten? Zondag 21 mei 2017 zal hij in het museum aanwezig zijn om met bezoekers in gesprek te gaan. U bent van harte welkom, de ontmoeting is inbegrepen bij de entreprijs. Meer informatie over de expositie elders in deze Nieuwsbrief.

Vierde Romeinenweek

Van 29 april tot en met 7 mei 2017 vindt de vierde editie van de Romeinenweek plaats. Er zijn in het hele land activiteiten te bezoeken rond de geschiedenis van de Romeinse tijd in Nederland met als thema 100% Romeins. Op donderdag 3 mei 2017 organiseerde Museum Kasteel Wijchen in het kader van de Romeinenweek een middag waarbij jong en oud zich in de Romeinse tijd kunnen wanen. Bezoekers kunnen luisteren naar een Romeins verhaal, genieten van een Romeinse proeverij en kinderen kunnen een certificaat verdienen met zwaardvechten.

Archeologische onderzoek natuurpark Woezik

Tussen de Gagelvenseweg, de Drijfweg en het Wodans Struinpad is tussen de Kermis en Oud en Nieuw in een weiland een inventariserend archeologisch onderzoek uitgevoerd. De reden is dat hier een overlaat wordt aangelegd voor de A-watergang naast het weiland. Archeologisch booronderzoek heeft aangetoond dat hier mogelijk archeologische sporen en/of resten aanwezig zouden kunnen zijn. Er zijn proefsleuven gegraven en er zijn vertekeningen aangetroffen die zouden kunnen wijzen op een

oude bewoning. De gemeente is nu in afwachting van het rapport met de resultaten van dit onderzoek en het daarin opgenomen selectie advies. De verwachting is dat hier nog vervolgonderzoek nodig zal zijn. Dat zal dan naar verwachting ook op korte termijn uitgevoerd gaan worden.

Canon van Wijchen

Het is alweer een aantal jaren geleden dat het plan werd opgevat om een Canon van vijftig vensters over Wijchen te maken. De vijftig vensters van de Canon laten de ontwikkeling van Wijchen (bestaande uit 8 kernen) zien vanaf de Midden-Steentijd tot en met het bedrijvenpark Bijsterhuizen. Wim Kattenberg heeft de Canon geschreven met steun, zowel tekstueel als inhoudelijk, van deskundigen. Bij de Canon zal een boek verschijnen, dat te zijner tijd zowel in het museum als in de boekhandel verkrijgbaar zal zijn.

STIENEO

Sinds 2010 zet de Stichting Industrieel Erfgoed Nijmegen En Omstreken, afgekort STIENEO, zich in voor het behoud van het industriële erfgoed in en om Nijmegen. In Nijmegen is al veel bereikt, o.a. expositie 'Steengoed', knooppuntenfietsroutes langs steenfabrieken (o.a. door het Land van Maas en Waal), lezingen, inloopsoos voor oud werknemers. De ervaringen van oud werknemers zeggen net zoveel over een bedrijf als voorwerpen en een gebouw. Bert Bloo, één van de oprichters, wil dan ook graag weten of er in Wijchen ook belangstelling is voor dergelijke activiteiten rond dit thema. Hij nodigt iedereen uit om zich te melden zodat eventueel een werkgroep gevormd kan worden en of een verhalentafel met Wijchenaren, oud-medewerkers uit de Wijchense industrie. Themagerichte publicaties bundelen of samenstellen en het thema industrie meer op de kaart zetten, behoort eveneens tot de mogelijkheden. Wie belangstelling heeft kan zich melden bij Bert Bloo. **Bert Bloo, tel. 0246792925, e-mail ambloo46@gmail.com, zie ook website www.stieneo.nl**

Vriendenpas 2017

Bij deze Nieuwsbrief treft u het ledenpasje 2017 van de 'Vrienden Museum Kasteel Wijchen' aan. Degenen, die niet automatisch betalen ontvangen tevens een acceptgirokaart. De vriendenbijdrage is ongewijzigd, dus €10 individueel en €15 voor een gezin. Wij stellen het op prijs als u de bijdrage zo spoedig mogelijk overmaakt. Met deze bijdrage ondersteunt u het museum en de activiteiten van de stichting 'Vrienden'.

Expositie

Nelly Goebertus

WIJCHEN MAAKT HET! DE OPKOMST VAN DE MODERNE INDUSTRIE

De naam van de expositie WIJCHEN MAAKT HET! maakt het helemaal waar. De Wijchense industrie en niets anders dan dat staat centraal. In Wijchen zijn nu meer dan 2000 bedrijven gevestigd, die gezamenlijk voor ruim 15 000 arbeidsplaatsen zorgen. Een waardevolle en belangrijke factor in de plaatselijke economie en voor de werkgelegenheid.

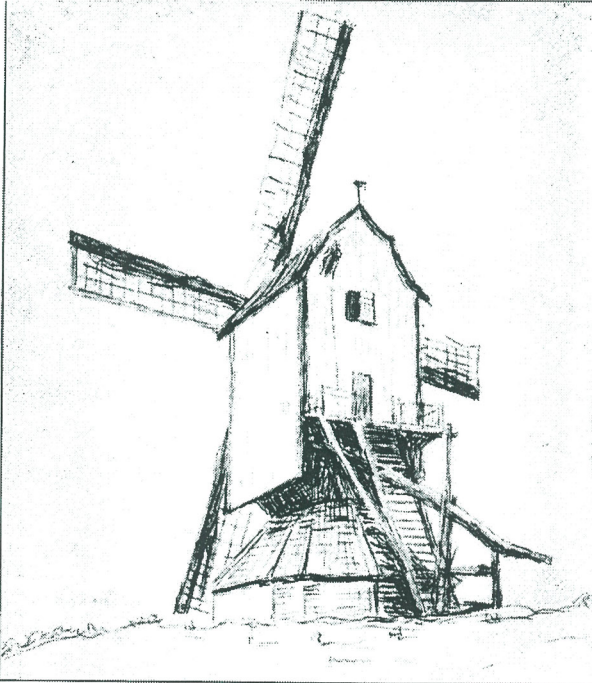
Terwijl in de meeste delen van Nederland de industrialisering eind 19^e en begin 20^e eeuw op gang kwam, liet dat in Wijchen nog enkele decennia op zich wachten. Pas na de Tweede Wereldoorlog begon er iets te veranderen. Hoewel ons dorp een geschiedenis van menselijke bewoning kent van bijna 10 000 jaar, verliep het groeiproces in een traag tempo. Van een kleine nederzetting uit de steentijd, de brons- en ijzertijd, een vicus in de Romeinse tijd, een marktplaats in de middeleeuwen tot de bloeiende centrum gemeente van nu was een lange weg. In de kleine woonkern leefden de mensen tot ver in de 20 eeuw vooral van agrarische activiteiten. Natuurlijk werden er wel ten behoeve van de landbouwers en veeboeren werkzaamheden bedrijfsmatig uitgevoerd, zoals in een smidse, een wagenmakerij, een timmerbedrijf, maalderij. In de wintermaanden verdienden de mensen thuis bij met manden en stoelen maken. Na de Eerste Wereldoorlog zorgden de komst van enkele bedrijven, zoals Brinkers margarinefabriek, de coöperatieve zuivelfabriek en natuurlijk de

schoolmeubelenfabriek van Mes, later Eromes, voor meer werk, maar de werkeloosheid bleef aanzienlijk. Al met al was het voor de meeste Wijchenaren een karig bestaan.

Vroege bewoners en makers

We weten dat er in de steentijd al mensen gewoond hebben op het grondgebied van wat nu Wijchen is. In de bodem zijn talrijke bewijzen gevonden van hun aanwezigheid, zoals stenen werktuigen en aardewerk. Deze voorwerpen zijn gemaakt of meegenomen door mensen die permanent of tijdelijk een woonplaats hadden gevonden op de rivierduinen tussen de meanderende geulen van de vrij stromende rivieren. Ze maakten gereedschap en vaatwerk, dat ze nodig hadden in het dagelijkse leven voor allerlei voorkomende werkzaamheden. In de bronstijd en later de ijzertijd kwam ook metaal ter beschikking als materiaal voor gereedschap en wapens. Maar wapens, huisraad en gereedschap van zulk kostbaar materiaal was maar aan een enkeling voorbehouden. Toch diende zich waarschijnlijk al in de Bronstijd een voorloper van een meer bedrijfsmatige aanpak aan. Er zijn brons depots op verschillende plaatsen aangetroffen die erop wijzen dat het brons gieten gespecialiseerde kennis en vaardigheid vereiste, die misschien door een rondtrekkende vakman aangeboden werd. Een eerste aanzet tot een eigen bedrijfje? In de IJzertijd was het de zouthandel die welvaart bracht. De Romeinse tijd bracht vooruitgang op allerlei gebieden. De inheemse bevolking maakte kennis met vele nieuwe technieken, die de Romeinen meebrachten. Een grote Romeinse villa langs het Wijchens meer met een aanlegsteiger in het toen bevaarbare deel van de rivier (de Maas) produceerde landbouwproducten voor het in Nijmegen gestationeerde Romeinse garnizoen. Ook toen waren de hoofdactiviteiten agrarisch. In de vroege middeleeuwen, de Frankische tijd, moet hier tenminste één voorname familie gewoond hebben, getuige de rijke grafgraven die zijn aangetroffen zijn in een vrouwengraf in een grafveld uit die tijd dat is gevonden onder het marktplein. Handel en productie hoorden erbij. Daarna bleef Wijchen eeuwenlang een kleine dorpsgemeenschap, in de

Middeleeuwse molen van de Cisterscienzers, Kapelberg Bergharen

omgeving lagen diverse verspreid liggende kloostergebouwen of een uithof (boerderij bij een klooster). Vooral de Cisterscienzers deden veel aan het verbeteren van de landbouwmethoden. De kerk had een invloedrijke positie verworven.

Nieuwe kansen

Wijchen kon niet aan de moderne tijd ontkomen toen tussen Nijmegen en 's Hertogenbosch een spoorlijn werd aangelegd en aan het spoor kwam te liggen en ook een stationnetje kreeg. Dat bood nieuwe kansen, maar veel bedrijvigheid trok deze verbinding met de rest van Nederland in eerste instantie niet aan. De onderwijzer Gomarius Mes begon met het produceren van schoolmaterialen en -meubilair. De Eromes die eruit voortkwam bestaat nog steeds en neemt in die sector een belangrijke plaats in. Velen hebben tijdens hun schooljaren in de bankjes van Mes,

later Eromes, gezeten. In de jaren 30 van de vorige eeuw opende Brinkers, afkomstig uit Den Haag, in Wijchen een raffinaderij voor plantaardige olie, later uitgebreid met de productie van slaolie, bak- en braadvet en bakkersvet. Brinkers is honderd jaar een puur Nederlands familiebedrijf gebleven, waarbij de leiding steeds is overgegaan van vader op zoon, totdat het bedrijf onderdeel werd van Unilever. Oud werknemers bewaren hun eigen herinneringen aan het vroegere Brinkers Wijchen BV, daarvoor de Hollandsche Margarinefabriek. In de volksmond ook wel 'De Botterkeet' genoemd. Veel Wijchenaren hebben er gewerkt totdat de productie werd verplaatst naar België en de Wijchense vestiging definitief dicht ging. Het fabrieksgebouw is later gesloopt om plaats te maken voor huizenbouw. Brinkers Margarine fabriek is niet het enige bedrijf dat gestart is als familie bedrijf.

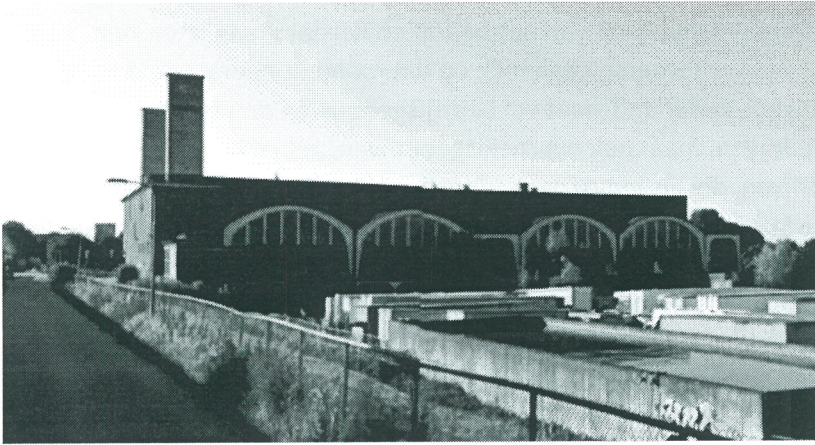
Familiebedrijven

In Nederland bestaat meer dan 50% van de bedrijven uit familiebedrijven. Wanneer is een bedrijf een familiebedrijf? 'De meest gebruikte definitie van een familiebedrijf is die van de European Familybusinesses, een lobbyclub van grote familiebedrijven. Die definitie stelt ondermeer dat de meerderheid van de zeggenschap (direct of indirect) in handen moet zijn van één of meer natuurlijke personen of bloedverwanten, die de onderneming hebben opgericht of verworven. Familiebedrijven staan bekend om hun langetermijndenken en rentmeesterschap: het bedrijf is het familievermogen en dat moet groeien voor toekomstige generaties' (Elsevier 2016). In Wijchen zijn er diverse voorbeelden van te vinden. Familiebedrijven vormen een stabiele factor in de economie. Er is een grote betrokkenheid bij het reilen en zeilen van de onderneming.

Industrieel erfgoed

Dat geldt misschien ook wel voor de gebouwen die een familiebedrijf neerzet om hun productie in onder te brengen. Begonnen in een schuurtje in de achtertuin groeit het werk al snel uit zijn jasje en moet er iets anders komen. Dat moet een mooi gebouw of een ruime hal worden. De familie is

immers de trotse eigenaar van het bedrijf en wil dat graag laten zien. Veel bedrijfsgebouwen weerspiegelen de op dat moment heersende opvatting over bouwen. Nederland staat vol bedrijfsgebouwen en niet alleen van familiebedrijven, maar ook overheidsgebouwen, gebouwen van Nutsbedrijven, die als industrieel erfgoed zijn erkend. Het bekendst is de van Nelle fabriek in Rotterdam. Als een gebouw niet meer voldoet aan de productie-eisen of het wordt te klein, dan blijft het fabriekspand soms leeg achter. Het is rijp voor de sloop, maar steeds vaker wordt het gebouw gespaard en krijgt het een andere bestemming omdat er steeds meer oog is voor de architectonische waarde van utiliteitsbouw. In Wijchen kennen we het voorbeeld van de 'Krullentoren'. Rond de molen was een groot terrein in gebruik bij de houthandel van Roelofs. Het houtafval in de vorm van houtkrullen werd verzameld in de zogenaamde krullentoren. De mensen konden de krullen daar gratis komen halen om te gebruiken als strooisel voor konijnen- en kippenhokken of als brandstof. Die berg krullen in de toren oefende grote aantrekkingskracht uit op de jeugd die heerlijk kon rollebollen in de krullen. Bert Bloo bewaart goede herinneringen aan zijn jeugd in het Wijchense en de krullentoren Misschien is dat wel de oorzaak dat industrieel erfgoed zijn speciale interesse heeft en dat hij er graag over vertelt. In 1964 woedde er een grote brand die het Roelofs terrein volledig in de as legde, alleen de krullentoren overleefde de ramp. De houthandel verhuisde naar het toen nog jonge bedrijventerrein langs de Nieuweweg. Na zijn pensionering heeft Bert Bloo zich tot een ware deskundige ontwikkeld, hij geeft regelmatig lezingen over het industrieel erfgoed, zoals ook in het kader van de expositie 'Wijchen maakt het'. Hij is medeoprichter van de Stichting Industrieel Erfgoed Nijmegen En Omgeving. De stichting, STIENEO, organiseert lezingen, exposities en zet zich in voor het behoud van waardevol industrieel erfgoed in Nijmegen en omgeving en dus ook in Wijchen. (Meer informatie over STIENEO in de rubriek 'Mededelingen'). In Wijchen zijn veel overbodig geworden of in de weg staande bedrijfsgebouwen inmiddels afgebroken. Iedereen kent ze nog wel,

Vasim complex Nijmegen, voorbeeld van industrieel erfgoed

de Meshallen, het gebouw van de boterfabriek, het bedrijfspan van Martens, oorspronkelijk wagenmaker, aan de Zandstraat, nu Kasteellaan. Of deze gebouwen architectonische waarde hadden of een karakteristieke bouwstijl vertoonden, is alleen nog na te gaan aan de hand van oude foto's en herinneringen van oud werknemers en inwoners van Wijchen. Omdat de Meshallen voor de sloop nog lang dienst gedaan hebben als wijkcentrum van de wijkvereniging Wijchen Noord, hebben oudere 'noordelingen' nog vele persoonlijke herinneringen aan die plek.

Groei en bloei

Nog tot eind jaren '50 bleef Wijchen een dorp van rond de vijfduizend inwoners. Er is weinig werkgelegenheid en veel werkeloosheid. De groeiende bevolking vraagt om meer huizen en meer werk. In 1949 komt er een nieuwe burgemeester. Burgemeester van Thiel ziet de moeilijke omstandigheden van de inwoners en de hoge werkeloosheid met lede ogen aan en ontwikkelt concrete plannen om daar verbetering in te brengen. Helaas blijft steun van de rijksoverheid voor Wijchen uit. De nieuwe burgemeester is er de man niet naar om zich daar bij neer te leggen en ondanks het ontbreken van de naoorlogse overheidssteun lukt het hem om Wijchen en industrieële activiteiten definitief van de grond te

tillen. Dat wil niet zeggen dat nu ook de werkeloosheid opgelost was. Er kwam inderdaad meer werkgelegenheid in de bouw en dat sloot goed aan bij de vaardigheden die bij werkzoekenden te vinden was. Er kwamen uitbreidingswijken, bedrijven terreinen, familiebedrijven zochten nieuwe vestigingsmogelijkheden. Wijchen was al goed bereikbaar via het spoor, nu werd ook het wegennet aangepakt. We leven nu in 2017 en er zijn vier bedrijventerreinen en de snelwegen liggen om de hoek. Het industrie terrein Bijsterhuizen, een modern bedrijvenpark met optimale logistieke verbindingen, is een gezamenlijk project van de gemeenten Nijmegen en Wijchen en werd in 1995 in gebruik genomen. Het open karakter van het landschap is verdwenen en heeft plaats gemaakt voor bedrijfshallen, distributie bedrijven, constructie werkplaatsen en ontsluitingswegen. Op de rotonde van het Palkerplein vond het kunstwerk, bekend als de blokken, ook wel struikelblokken, van Struycken, een definitieve plaats. In dit werk komt Struyckens fascinatie voor vorm- en kleurverhoudingen en voor wetmatige verhoudingen tussen afzonderlijke elementen tot uiting. De afmeting, de kanteling, de richting en de kleur van de blokken zijn berekend en bepaald met behulp van het computerprogramma Blocks van de TU van Delft. Gegevens die zijn afgeleid uit de oorspronkelijke omgeving van het toekomstige kunstwerk (maten van de omliggende boerderijen, etc.) werden ingevoerd in het computerprogramma. Die omgeving is wel radicaal veranderd, maar zoals de Blokken er nu bijstaan, zijn ze pas echt één geworden met de omgeving van loodsen en hallen van het bedrijvenpark 'Bijsterhuizen', zonder dat dit vooraf zo was berekend.

Bronnen

DeGelderlander 14/10/2011

Internetsite en folder STIENEO

Opbouw en uitbouw Han Peters

Interview Bert Bloo

Elsevier 2016

Speciaalnummer Rail Magazine nr.10, 1994, De verbindende schakel

Gerard Evers penning

Gerard Evers onderscheiding

Gerard Evers was de oprichter en eerste voorzitter van de Nederlandse Federatie van Vrienden van Musea. Hij vond het belangrijk om het vrijwilligerswerk te stimuleren door een Vriendenonderscheiding in de vorm van een bronzen penning, ontworpen door P  p   Grégoire, in het leven te roepen die in principe om de twee jaar wordt uitgereikt. De onderscheiding werd in 1991 voor het eerst uitgereikt en in 2000 behoorden de Vrienden Museum Kasteel Wijchen Stichting Frans Bloemen tot de gelukkigen die de onderscheiding in Waalwijk in ontvangst mochten nemen. De jury memoreerde in haar rapport de protohistorische tuin en de soms originele- en brede aanpak van de Wijchense museumvrienden. De penning werd in 2000 voor de zesde keer uitgereikt. Het was een bijzondere gebeurtenis en een vorm van erkenning. De penning is het waard om in het museum een bijzonder plekje te krijgen.

De Canon een feit

Wim Kattenberg

Het is alweer een aantal jaren geleden dat het plan werd opgevat om een Canon van vijftig vensters over Wijchen op te stellen. Het was van meet af aan bedoeld als ondersteuning vanuit de Vrienden voor het museum. De Canon is geschreven door Wim Kattenberg met veel steun, zowel inhoudelijk als qua tekst, van deskundigen.

Alles kwam in een stroomversnelling omdat het idee van de Canon inhoudelijk gezien een 'leitmotiv' werd in het recente Meerjarenplan 2017 van het Museum. Wat het museum aan de bezoeker namelijk in de kern wil laten zien is de unieke permanente bewoningsgeschiedenis van Wijchen. Uniek omdat er in Nederland maar weinig plekken zijn waar vanaf de Midden Steentijd (8800-5300 v.C.) is gewoond. De Canon zou daarom kunnen dienen als inspiratiebron bij het kiezen van thema's voor exposities.

De Canon

De Canon omvat vijftig vensters, die een ontwikkeling van Wijchen (bestaande uit 8 kernen) laat zien vanaf de Midden Steentijd tot het bedrijvenpark Bijsterhuizen. Wat de Canon wil laten zien is dat Wijchen voorbestemd was te worden tot wat het nu is: de derde Gemeente in de regio Arnhem-Nijmegen. Wijchen dankt dat aan zijn gunstige ligging op de stuifduinen en bij het Wijchens Meer (oude Maas arm). Het was en is over de weg (oorspronkelijk ook via het water) van de oostkant komend de toegang tot het Rivierengebied. Vandaar de nog altijd belangrijke Oosterweg. Belangrijk was en is, in feite al vanaf de prehistorie, de verbindingsweg (Teersdijk) naar Nijmegen. Want, dat moet eerlijk gezegd worden, aan Nijmegen heeft Wijchen vanaf de Romeinse tijd veel te danken. Wijchen werd een belangrijke marktplaats voor het hele gebied. Vooral de veemarkt, met name de paardenhandel, werd internationaal van belang.

Veldwerk van boerinnen in de bronstijd

Daar omheen ontstond bedrijvigheid: smeden, manden vlechten, bier brouwen, boter maken etc. Eeuwenlang hield Wijchen stand. Belangrijke reden was dat het grootschalige gemengde bedrijf in het gebied ook de crisis van de late negentiende eeuw te boven kwam. Men ging over op tabak en fruit. Als overal in Nederland kwam ook in Wijchen grootschalige industriële bedrijvigheid moeizaam op gang. Dat Wijchen na 1920 begon te groeien kwam vooral door de bouw. Symbool daarvan is de krullentoren van het houtbedrijf van Roelofs. Belangrijke medespeler daarbij was en is het vervoer en niet te vergeten Nooteboom vrachtwagens. Daar is Wijchen groot door geworden. Het bood werkgelegenheid voor een agrarische bevolking. Na 1970 groeide Wijchen verder uit, niet tot een industrieel centrum, maar met belangrijke bedrijven op het terrein van de zakelijke en maatschappelijke dienstverlening. De Canon zal ook in boekvorm verschijnen.

Het eerste kasteel van Hernen teruggevonden

W.A. Kattenberg

Het ontstaan en de ontwikkeling van de Heerlijkheid Hernen heeft alles te maken met de ontwikkelingen omstreeks 1000 n.C., die verband hielden met het streven van de Duitse keizers om hun greep op het Nederrijn-Maasgebied te verstevigen (figuur 1). Zij zetten het door de Duitse koning Hendrik van Saksen ingezette, op het westen gerichte, machtsstreven door. Hij was het die in 925 n.C. Lotharingen (waartoe het Nederrijn-Maasgebied behoorde) aan zich trok (Kattenberg, 2007). Hoewel er, met name wat betreft hun herkomst, nog veel vragen ten aanzien van de eerste Heren van Hernen zijn, is het mogelijk dat zij betrokken waren bij het conflict dat ca. 1000 n.C. losbarstte tussen de keizer en de graven van Hamaland.

De eerste vermelding van de heren van Hernen stamt uit 1176.

Waarschijnlijk zijn deze heren afkomstig uit Herne in het graafschap Marck (De Boer, 2000). De opvatting van De Winter (1962) dat deze Van Hernens zich in de 13^e eeuw verplaatsten naar het Gelderse Hernen lijkt, gezien de ontwikkeling van laatstgenoemde plaats, te laat. Vandaar dat er vier opties zijn wat betreft de opkomst van de Van Hernens.

De eerste optie is dat ze zich in het kielzog van de Hamalanders bevonden. Deze graven – oorspronkelijk in dienst van de Karolingers (graaf was eerst een ambtelijke titel) – waren na de verdeling van het Karolingische Rijk in 843 een eigen koers gaan varen (Aarts, 1996). Hun streven was erop gericht een groot graafschap op te bouwen tussen het bisdom Utrecht en het aartsbisdom Keulen. Dit machtsstreven past in de *banale revolutie* die zich in de 10^e-11^e eeuw met name in het voormalige Merovingisch-Karolingsche Rijk voltrok. Het was de in het nauw gebrachte ambtelijke elite die samen met een groep ambitieuze grootgrondbezitters de koninklijke rechten (*bannus*) naar zich toe trok (Blockmans & Hoppenbrouwers, 2002). Aanvankelijk waren de grootgrondbezitters en de leden van de naar macht strevende ambtelijke elite elkaars

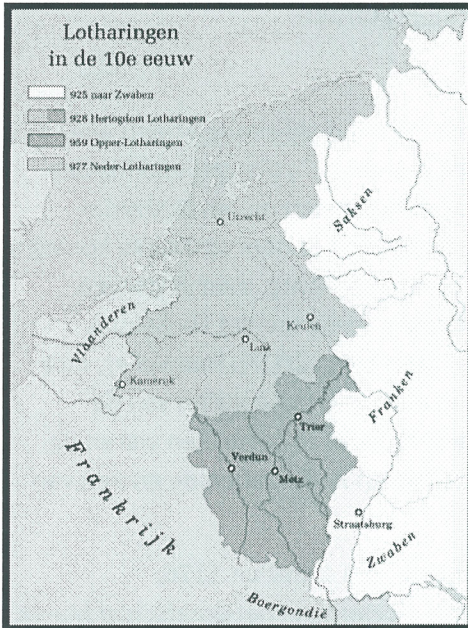

fig 1 Lotharingen in de 10^e eeuw

medestanders, maar later splitste de top zich af. In Gelderland bleef de ridderschap lang een open sociale klasse (Van Winter, 2003). Het is dus zeer wel mogelijk dat de Graven van Hamaland het de eerste Heren van Hernen gunden om de heerlijke rechten over hun gebiedje aan zich te trekken. Wat betreft de herkomst van de eerste Heren van Hernen zijn er bij deze eerste optie verschillende mogelijkheden. Dat kan zijn: Noord-Hamaland (gebied rond Zutphen), Teisterbant, de Betuwe of het Land van Maas en Waal. De eerste is mogelijk vanwege de vroege relatie van de Van Hernens met het klooster Bethlehem in Doetinchem (De Boer, 2000); de tweede en derde mogelijkheid doordat zij deze gebiedjes door huwelijk hadden verworven; de vierde omdat de Hamalanders doorgedrongen waren in dit gebied, getuige onder andere een Oorkonde uit 1014, waarbij graaf Balderik van Hamaland de rechten over de kerk in Wijchen schonk aan het door hem zelf gestichte Benedictijnen-klooster in Zyfflich, Duitsland (Van Kouwen, 1982).

De tweede optie wat betreft de herkomst van de eerste Heren van Hernen is dat zij naar voren werden geschoven door de bisschop van Utrecht. Nadat keizer Hendrik II een einde maakte aan het Hamalandse machtsstreven, op de Rijksdag van Nijmegen in 1018, kwam een groot deel van de bezittingen van de Hamalanders in handen van de bisschop van Utrecht. Het is mogelijk dat het bisdom aan de eerste Heren van Hernen de ruimte gaf een heerlijkheid te stichten (De Boer, 2000). Het bisdom wilde invloed in het Rivierengebied. Wat herkomst betreft, zijn voor deze optie Noord-Hamaland, Teisterbant, de Betuwe en het Land van Maas en Waal mogelijk. De derde en vierde optie is een relatie met ofwel de aartsbisschop van Keulen, ofwel met de opkomende graven van Gelre (Janssen, 2003). Beide territoriale vorsten wilden hun invloed in het Rivierengebied vergroten. Wat de herkomst betreft, gaat het hier vooral om het Land van Maas en Waal. Het ligt voor de hand te veronderstellen dat hetzelfde gebeurde met Batenburg, Wijchen, Leur en Balgoy-Keent. Wat Leur en Balgoy-Keent betreft, is een en ander tamelijk duidelijk. Leur viel onder het aartsbisdom Keulen. Het staat vast dat de Van Heinsbergers en daarna de Van Millens door Keulen beleend werden met rechten in Leur. De pagus Balgoy-Keent viel onder het bisdom Utrecht. In het geval van Balgoy-Keent ontwikkelde een oorspronkelijk domein zich tot een bestuursseenheid, waar de oude naam pagus aan werd gegeven. Het bisdom wees de proost van het Kapittel van St.Jan te Utrecht aan als eerste heer van Balgoy-Keent (Kattenberg, 2008).

De eerste heer die in de bronnen genoemd wordt in relatie tot Hernen is *Theodoricus (Dirk) van Hernen* (Frankewitz, 2006). Hij was een van de scheidsrechters die in 1247 optrad in het conflict over Balgoy tussen Kleef en de bisschop van Utrecht. Hernen was toen een allodiale (eigen bezit) vrije of hoge heerlijkheid (met zgn. halsrecht). Hieraan kwam al heel vroeg een einde (De Boer, 2000). In feite valt in 1326 de heerlijkheid al in tweeën uiteen en verliest het daarmee ook zijn zelfstandige positie. Het is namelijk de graaf van Gelre die *Otto van Driel*, een van zijn ministerialen (dienstadel) wederrechtelijk beleende met een gedeelte van de heerlijkheid Hernen, terwijl de heerlijkheid officieel nog in zijn geheel viel onder

fig. 2 Elisabeth van Hernen

een erfdochter van de Van Hernens: *Elisabeth van Hernen*.

Deze Gelderse usurpatie leidde in 1357 tot een splitsing en verdeling van de heerlijkheid Hernen. Een derde deel ging naar een nazaat van Otto van Driel, die zijn deel opdroeg aan de hertog van Gelre. Het resterende deel kwam in het bezit van het Kleefse geslacht Van Boetzelaer, die het in leen opdroeg aan de graaf van Kleef. Omdat de onderhavige versterking bij De Templet tot het Kleefse deel behoorde, wordt de geschiedenis van dit deel verder gevolgd. Op het Gelderse deel kregen de Van Driels toestemming van de hertog van Gelre om omstreeks 1360 een nieuw kasteel te bouwen: het nog bestaande kasteel Hernen.

Na het verdwijnen van de Van Boetzelaars kwam het Kleefse deel van de heerlijkheid, zeer tegen de zin van de Hertog van Gelre, rechtstreeks onder graaf Adolf van Kleef te vallen. Om daar een einde aan te maken, deed de hertog van Gelre voor de tweede keer een wederrechtelijke greep naar de macht door de Van Heumens, behorend tot zijn ministerialen, in 1386 met het Kleefse deel van de heerlijkheid te belenen.

Hoewel de eerste Van Heumen – Arnt van Heumen – aanvankelijk een vertrouwensman van de hertog van Gelre was, ontstond tussen hen een conflict, waarbij Arnt gevangen werd genomen. Aangenomen wordt dat na zijn dood in 1398 de versterking aan De Elst (bij de Templet) met de grond gelijk werd gemaakt (Gorissen, 1959). Dat de Van Heumens nog lange tijd hun rechten hebben doen gelden op dit deel van de heerlijkheid moge blijken uit het feit dat het nog tot ca. 1420 duurde tot de heerlijkheid, onder de Van Wijhes, weer één geheel wordt onder Gelderse vlag.

Het is mogelijk dat de eerste Heren van Hernen, net als de Heren van Batenburg, een motte opwierpen om hun gebied te kunnen controleren, (Kattenberg, 2008). Deze versterking lag op een strategische plaats, niet ver van een oude weg naar Keulen, Maastricht en Utrecht, met aftakkingen naar Nijmegen en Den Bosch. Gezien de hoge status van het geslacht Van Hernen is er reden om wat betreft de omvang en het type versterking te kijken naar het nabijgelegen Batenburg (Bauer, 1994).

De vroegste bron waarin de Heren van Batenburg worden vermeld, dateert uit 1080. Waarschijnlijk hebben zij aan het einde van de 10e of het begin van de 11e eeuw in Batenburg een mottekasteel gebouwd (Schut, 2003). De motte in Batenburg had een diameter van 30 m en een geschatte hoogte van 3 m, met een 10 à 12 m brede gracht rondom. In tegenstelling tot de Hernense versterking, die dezelfde afmetingen had, werd het Batenburgse kasteel in de 14e eeuw, toen de machtige familie Van Bronckhorst het in handen kreeg, uitgebreid tot een grote ronde bakstenen burcht. Het in betekenis afnemende geslacht Van Hernen was daartoe kennelijk niet meer in staat, wat niet wil zeggen dat de Van Hernens in de loop van de 13^e/14^e eeuw geen gebouwen in baksteen aan de versterking hebben toegevoegd. Tijdens het booronderzoek werd veel baksteen naar boven gehaald.

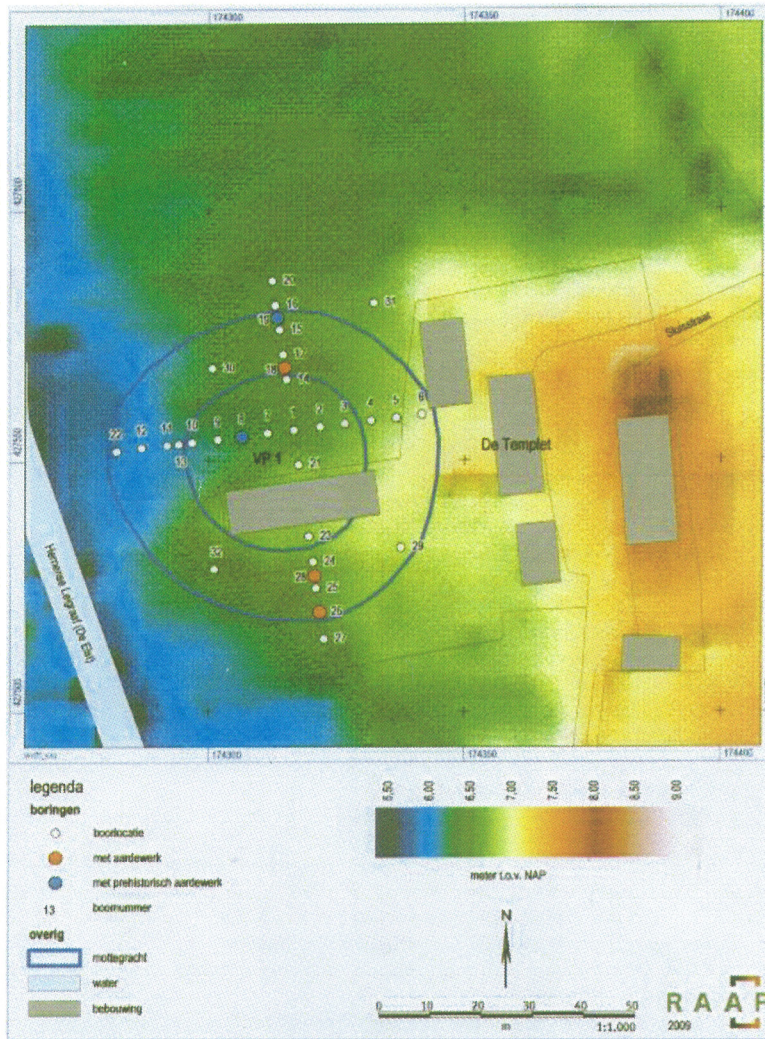
Tegenwoordig herinnert niets meer aan het eerste kasteel van de Heren van Hernen. De nog lang zichtbare gracht is volgens de eigenaar van het terrein tijdens de laatste ruilverkaveling in 1966/'67 gedempt. Op of naast

de oude kasteelplaats staat van oudsher een boerderij, genaamd De Templet of Tempel. Mogelijk is deze boerderij op de oude voorburch van het kasteel gebouwd. Muurankers in De Templet vermelden het bouwjaar 1739. In het verpondingscohier van 1650 wordt de boerderij reeds genoemd (<http://www.tempeliers.nl>). De mysterieuze naam Templet of Tempel en de aanwezige gracht leidden tot allerlei speculaties over de oorsprong. Voor de hand lag het in verband te brengen met de Orde van de Tempeliers die in het Rivierengebied in de 13^e en 14^e eeuw een rol hebben gespeeld. Brus zocht uit dat in de buurt van de huidige boerderij een versterkte hoeve van de Tempeliers lag, die aan de pelgrimsroute lag van Maastricht naar Utrecht. De Tempeliers hadden de taak op zich genomen pelgrims veilig door het waterrijke Rivierengebied te leiden. Na 1324, toen de orde van de Tempeliers werd opgeheven, namen de Johannieters uit Nijmegen die taak over (Manders, 1981).

Hoewel door met name Gorissen het bestaan van een tweede kasteel te Hernen naast de nog bestaande burcht werd vermoed, ontbraken hiervoor echte bewijzen. Hij veronderstelde een Neder-Huys en een Overste Huys. De laatste is het nog steeds bestaande kasteel. Deze vooronderstelling is niet meer nodig. Het booronderzoek toonde al in voldoende mate aan dat de naast de huidige boerderij De Templet aangetroffen artefacten, in de vorm van aardewerk en baksteen, afkomstig zijn van een motteversterking uit eind 11^e, begin 12^e eeuw. Hiermee is het mysterie van het verdwenen kasteel van Hernen opgelost (Kattenberg, 2005).

Literatuur

- Aarts, B., 1996 Early castles of the Meuse-Rhine border region and some parallels in Western Europe c. 1000: a comparative approach. *Chateau Gaillard* XVII.
- ANWB, 2004 *Topografische Atlas Gelderland, schaal 1:25.000*. Moutaahn Grafisch Bedrijf, Papendrecht.
- Bauer, T.C., 1994 Batenburg Castle (The Netherlands). *Chateau Gaillard* XVI.
- Blockmans, W. & P. Hoppenbauers, 2002 *Eeuwen des ondersheids: een geschiedenis van middeleeuws Europa*. Prometheus, Amsterdam.
- Boer, A. de, 2000 Kasteel Hernen (2). *Tweestromenland Maas en Waal* 22. IX, nr 105.
- Boer, D.E.H. de, 2000 *De Middeleeuwen 300 tot 1500*. In: *Nederlands verleden in vogelvlucht*. Nijhoff, Leiden/Antwerpen.
- Frankewitz, S., 2006 Adel und Territorialisering in der Grafschaft Geldern im 13ⁿ Jahrhundert. *Rheinische Vierteljahrbblätter* 70.
- Flokstra, L.M. & W.A. Kattenberg, 2008 *GPR-onderzoek: verslag grondradaronderzoek op zes locaties in de gemeente Wijchen: met scanresultaten, historische context en aanbeveling*. Erfgoedstudiecentrum, Wijchen
- Gelder, J. van, 1972 [artikel in] *Hier en Ginder* 13, No. 7.
- Gorissen, F., 1959 Die Burgen im Reich von Nimwegen, auserhalb der Stadt Nimwegen. *Niederrheinisches Jahrbuch* IV.
- Janssen, W., 2003 De geschiedenis van Gelre tot het Tractaat van Venlo in 1543: een overzicht. In: *Het Hertogdom Gelre, deel I* [herz. versie]. Matrijs, Utrecht.
- Kattenberg, W.A., 2005 *Over versterkte huizen, hofsteden en luthoven: geschiedenis van voornamelijk behuizingen op Wijchens grondgebied van 950 na Chr.* Vrienden Museum Kasteel Wijchen / Stichting Frans Bloemen, Wijchen.
- Kattenberg, W.A., 2007 *Onder de Rijksappel en Kromstaf*. Vrienden Museum Kasteel Wijchen / Stichting Frans Bloemen, Wijchen.
- Kattenberg, W.A., 2008 Ontwikkelingsgeschiedenis Gemeente Wijchen. In: *Monumentenboek Wijchen*. Drukkerij De Klein, Wijchen.
- Kouwen, C.P.J. van, 1982 [artikel in] *Wijchense Historie*. Uitgave gestencild door Gemeente Wijchen.
- Manders, J.H., 1981 *Het Land tussen Maas en Waal*. Uitgeverij Terra, Zutphen.
- Schut, P., 2003 De Montferlandsche berg, het sieraad der tussen IJssel en Rijn gelegene landen. *Nederlandse Archeologische Rapporten* 24. ROB, Amersfoort
- Winter, J.M. van, 2003 De Gelderse Ridderschap. In: *Het Hertogdom Gelre, deel IV* [herz. versie]. Matrijs, Utrecht.
- Winter, J.M. van, 1962 *Ministerialiteit en ridderschap in Gelre en Zutphen* [2 delen]. Groningen

Figuur 1. Boorpuntenkaart (met AHN als ondergrond).

fig.3 Boorpuntenkaart (Eerste kasteel Hernen) van RAAP, onderzoeks- en adviesbureau voor archeologie, erfgoed en cultuurhistorie